
МОВОЗНАВСТВО

УДК 81.091-310.2

ГЕНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ У ТВОРАХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Адамович А. Є.

У статті подається спроба аналізу генетичних особливостей характеротворення у творах Т. Г. Шевченка. Об'єктом дослідження виступають балади та ранні поеми митця. Такий підхід дозволить більш повно проаналізувати джерела формування та розвитку образів персонажів.

Ключові слова: генетичні особливості характеротворення, формування та розвиток характеру, персонаж.

В статье подается попытка анализа генетических особенностей отображения характера в произведениях Т. Г. Шевченка. Объектом исследования являются баллады и ранние поэмы автора. Такой подход позволит более полно проанализировать предпосылки формирования и развития образов персонажей.

Ключевые слова: генетические особенности характера, формирование и развитие характера, персонаж.

The article gives an attempt of analysis of the representation of personages' genetic description in the works of art written by T. Shevchenko. The object of the research includes author's poems and ballads. Such point of view will allow to more profound comprehension of the personages' descent, of the original conditions of their formation and of the evolution.

Key words: personages' genetic description, character's formation and of the evolution, personage.

Своєрідність рецепції історичного процесу визначає специфіку моделювання історії представниками різних культур. Кожен народ має індивідуальне розуміння свого призначення в розвитку історії, а отже керується особистим баченням щодо відображення національної ідеї. Оскільки вона формує систему цінностей, які зумовлюють специфіку культури, навколо неї існує буття людей. У такому розумінні даного аспекту важливого значення набуває фактор часу, епохи у житті нації.

У сучасному літературознавстві проблема генетичної приналежності персонажів як одного із засобів творення образів не знайшла свого висвітлення, хоча дослідженню поезики творів великого Кобзаря присвячено безліч ґрунтовних праць, зокрема, П. Зайцева, П. Коваленка, О. Кониського, В. Смілянської, М. Чалого та ін. З огляду на сказане, спробуємо окреслити особливості відображення згаданого аспекту, оскільки це дозволить глибше осягнути своєрідність мислення персонажів.

Увагу літературознавців завжди привертав талант втілювати ідею твору в кожній художній деталі, і навпаки, уміння довести цю ідею через відповідні деталі.

Генетична характеристика героїв набуває свого прояву саме через ретроспективний вимір: спогади героя про своє минуле, спогади про інших персонажів, власне повісткування оповідача. Ретроспекція не лише повертає до подій минулого – вона виконує пізнавальну функцію, тобто дає можливість

зрозуміти, хто такі герої і в яких умовах формувалися їхні характери, простежити еволюцію або деградацію персонажів. “Прийом ретроспекції, композиційні повернення в минуле потрібні письменникові, щоб глибше окреслити характери героїв, виявити глибинні соціальні витоки їх сьогоdnішнього морально-психологічного стану. Спогади про минуле стають ніби необхідною характерологічною деталлю їх теперішніх переживань і вчинків” [5, с. 41].

У творах автора висвітлюються такі вирішальні проблеми буття людини, як війна і мир, життя і смерть, створення нового і руйнування старого, які набувають рівня загальнонаціонального і загальнолюдського звучання.

Зокрема, автор змальовує родинні зв'язки. Характер героїв у більшості випадків зумовлений генетично. Наприклад, у поемі “Катерина” спостерігаємо такий принцип викладу інформації, який одразу дозволяє уявити, на якому підґрунті сформувалися характери діючих персонажів: “Того в'яжуть, того ріжуть, / Той сам себе губить... / А за віщо?..”. Даючи відповідь на це запитання, поет говорить про споконвічну соціальну нерівність у суспільстві. Саме в сільському суспільстві знаходить Т. Шевченко характери своїх персонажів, там, де батьківське слово вирішувало долю дітей, де зайвий статок міг бути головною причиною вибору чоловіка чи дружини. Так, порушення встановленого способу життя обумовлює вирок матері у поемі “Катерина”: “Іди од нас...” [1, с. 125].

У цей же час письменник досягає своєї мети – індивідуальні риси персонажів відображають не тільки особистий потік свідомості, а й вікові надбання з минулого, завдяки чому реципієнт може побачити характерні психологічні риси усіх українців.

Поєднання теперішнього і минулого відбувається у формі спогадів персонажів, що відображають їх духовне життя. Саме такі спогади про минуле допомагають правильно оцінити теперішні події і подумати про майбутнє. Наявність ретроспекції, навіть поданої уривками, допомагає зрозуміти долі багатьох героїв, відтворити зв'язок поколінь. Ретроспекції не тільки відображають внутрішній світ героїв, а й показують повернення людини до своїх коренів. Герої нарешті починають відчувати генетичний зв'язок зі своєю родиною, народом. Наприклад, Тарас Шевченко для осмислення подій селянського руху 20–30-х років XIX століття створив повість “Варнак”. Тут представлений образ народного месника, представника народних мас, дії якого – уособлення багатьох мрій і прагнень українського народу. Хоча письменник у першу чергу розкриває та осмислює складну психологічну дилему “справедливої помсти та християнського прощення”, відтворює не стільки перипетії зовнішні, скільки внутрішні колізії [4, с. 6]. Повість відтворює розуміння селянського руху, який очолював Устим Кармелюк. Саме вчинки каторжника Кирила віддзеркалює не тільки героїчну минувшину українського народу, але й переносить до напруженої тогочасної ситуації – відтворюючи зв'язок поколінь. І саме ретроспективний вимір відтворює минуле українського народу, зв'язок з українцями-селянами взагалі, а не з окремими родинами, а з іншого боку – відрив від вічних традицій.

Для Шевченка характерним є дещо романтичне висвітлення історичних подій, а через це і гіперболізація характерних рис позитивних і негативних персонажів.

Також хотілося б зазначити, що історичний час для митця має два виміри: минуле – провідні ідеї народного світорозуміння, з яких випливають моральні засади теперішнього – авторська позиція.

Виховання у знедолених почуття власної гідності як передумови успішної боротьби з кріпацтвом, схвальне сприйняття народних месників і героїв-селян, відтворення нелюдської сутності солдатчини, трагедійні жіноча доля, материнство, родинне щастя – наскрізно проходить у творчості Т. Шевченка (“Варнак”, “Музикант”, “Художник” і т. д.). І ретроспекція відображає головну ідею тогочасної дійсності – батьки і діти відповідають за дії членів своєї родини. Автор через показ долі окремих персонажів, їхніх родин намагається відобразити тогочасне життя всього народу. Такий принцип вибору художньо-зображувальних засобів відбиває один з шевченківських принципів створення персонажу.

“Інтенсивно оживаючи в пам'яті героя, минуле набуває наочності й переконливості в сюжетному теперішньому часі. Тут усе залежить від того, в

якому напрямку йдуть “пошуки”, з якою метою минуле оживає із глибин людської пам’яті...” [3, с. 43–44].

Письменник поряд з особистим життям героя змальовує і загальний історичний процес. Прикладом можуть бути ретроспекції, які стосуються генетичної приналежності героїв до національного минулого, до споконвічних проблем свого народу, тобто відзеркалюють своєрідні риси ментальності. Так, культ матері-землі-годувальниці сформував обожнення жінки, матері – берегині домашнього вогнища: “У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим. / Буває, іноді дивлюся... / І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим” (“У нашім раї на землі”).

Т. Шевченко, вживаючи у творах український фольклор, мав змогу відобразити генетичні особливості багатьох сімей, оскільки фольклор у його доробку сучасний і у той же час ретроспективний (балади “Причинна”, “Утоплена”, “Тополь” і т. д.). Фольклор показує не тільки спадкоємність характерів, а схожими проблемними ситуаціями пов’язує традиційне для романтизму намагання пізнати таємниче, засноване на народних легендах і повір’ях українського народу упродовж багатьох віків. Отже, вжиті в у творах Т. Шевченка, пісні, ліричні пісенні образи, завжди асоціюються у реципієнта з багатостраждальною, але незнищеною породою людей. Можна навіть сказати, що персонажі у наведених баладах подані дещо статично. Це люди з успадкованими рисами характеру, які майже не змінювалися упродовж віків. Честь або безчестя успадкували вони від пращурів. Тут митець відображає героїв у переломні, кардинальні моменти їх життя.

Саме багатостраждальний народний характер підкреслюється ліричними образами народних пісень: “Вміла мати брови дати, / Карі оченята, / Та не вміла на сім світі / Щастя-долі дати...” (“Катерина”). Можна стверджувати, що етнічне середовище, вихідцями з якого є герої творів, впливає на основні риси їхнього характеру.

Однією з основних функцій генетичного фонду українців є мотив пам’яті про війни, як незабутній урок людству. Слушну думку висловив М. Гуменний: “Спогади про війну вриваються в сучасність, дозволяючи співвіднести день сьогоднішній з днем минулим...” [2, с. 24].

Митець створює збірний образ селян усієї України, через певні етнографічні місцини. Мотив визвольної боротьби є основним у таких ранніх творах про героїчне минуле народу, як “Тарасова ніч”, “Гайдамаки”, “Гамалія” та ін. А зображуючи генетичну характеристику персонажів, письменник намагається показати їхній рід від справжніх українців, лицарів, героїв, месників на зразок Кармелюка. Так, використання народних спогадів про Коліївщину дає змогу поетові відтворити події, несе відображення авторської свідомості, а як оцінку цих історичних подій власне народом, а, отже, більш глибоко проаналізувати спадкові риси героїв, типові, і визначити їх особистісні. Наприклад, типовим представником незнищеного українського народу є Ярема з поеми “Гайдамаки”. Він наймит, пригноблена особистість як не знала, що може стати народним месником: “... гнувся, бо не знав, / Не знав, сіромаха, що вирости крила...”. У творі відтворена трагедія нащадка бунтарів, що є проявом задушливих, знівечених прагнень українського народу.

Період, освітлений у поемі, знаменується активним пошуком героїв власного місця, що було спровоковано як зовнішніми або загальносуспільними чинниками (обставини, які стимулювали інтерес до історичних подій минулого країни), так і внутрішніми або індивідуальними (події, що стосуються особистості людини, моральних чинників утворення її характеру). Обидва принципи змальовання історичних подій країни зумовлюють пошуки і ствердження героїв як особистостей.

Це пояснюється тим, що Т. Шевченко наділяє своїх героїв окрім особистісних характерних рис ще й родовими. І у переломні моменти спостерігається посилення впливу генетичного зв’язку на дії і думки персонажів. Оскільки в періоди будь-якої значної зміни стереотипів світогляду в історичному процесі старе, неодноразово змінене, з’являється з новою силою. Автор розкриває взаємозв’язок національного характеру і суспільного життя, злам долі окремої людини і, як наслідок, цілої нації.

Проаналізувавши прийоми відображення генетичного фонду героїв у творчості Т. Шевченка, можна зробити висновок про їхню поліаспектність у подачі генетичної характеристики героїв, оскільки характери змальовуються письменником у зв'язку з певним простором і часом. Генетична приналежність персонажів у згаданих творах є важливим засобом творення образів, що сприяє розкриттю і глибшому розумінню витоків, які спричинили формування героїв як особистостей, їхніх думок, сподівань і мрій.

Література

1. Бернштейн М. Д. Історія української літератури : в 8 т. / М. Б. Бернштейн, В. Я. Герасименко, Є. П. Кирилюк, Н. Є. Крутікова ; ред. Є. П. Кирилюк. – К. : Наук. думка, 1968.
Т. 3. – С. 112–254.
2. Гуменний М. Х. Поетика антивоєнних романів Олесь Гончара : книга для вчителя / Микола Хомич Гуменний. – Херсон : Б. Н., 1994. – 197 с.
3. Гуменний М. Х. Поетика романного жанру Олесь Гончара: проблеми типологій : монографія / Микола Хомич Гуменний. – К. : Акцент, 2005. – 240 с.
4. Демчук Н. Р. Художній світ прози Тараса Шевченка (проблема психологічного аналізу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Н. Р. Демчук. – Львів, 1999. – 19 с.
5. Яремчук Н. В. Хемінгуей і Гончар: взаємодія художніх систем : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05 / Наталя Вікторівна Яремчук ; Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2003. – 168 с.